

Ks. Wacław Umiński CM
Biblioteka Księża Misjonarzy
Kraków

Małe Seminaria prowadzone przez Księża Misjonarzy św. Wincentego à Paulo w latach 1918-1939

Określenie „Małe” seminarium sięga czasów św. Wincentego. Ten wielki reformator kleru francuskiego realizując zalecenia Soboru Trydenckiego, kiedy zaczął zakładać seminaria duchowne przeznaczone dla kandydatów do stanu duchownego w pierwszym rzędzie usunął z istniejących już zakładów dzieci. Wiedział jednak, że już w latach młodzieńczych może kształtować się prawdziwe powołanie. Dlatego był jednym z inicjatorów tworzenia małych seminariów, czyli szkół apostołskich¹. Z czasem zakłady takie zaczęły powstawać w wielu krajach. Zakładali je biskupi lub zakony i zgromadzenia.

W Polsce pierwsze Małe Seminarium prowadzone przez misjonarzy pojawiły się dopiero w czasie zaborów na początku XIX wieku w prowincji litewskiej. W prowincji warszawskiej nie istniał żaden taki zakład. Prawdopodobnie nie był potrzebny, ze względu na wystarczającą liczbę kandydatów napływających do Seminarium Internum, czyli do nowicjatu. Zupełnie inna sytuacja panowała w prowincji litewskiej. Wizytator², ks. Antoni Pohl CM zdawał sobie sprawę, że aby zapewnić nowej prowincji właściwy rozwój pierwszą rzeczą jest założenie Małego Seminarium. Powstało ono w 1808 w Zasławiu, a w 1814

¹ Małe Seminarium przeznaczone dla wychowania kandydatów do Zgromadzenia Księża Misjonarzy nazwano we Francji *école apostoliques* dla odróżnienia od podobnych zakładów diecezjalnych będących w znacznej liczbie pod zarządem Księża Misjonarzy, a zwanych *petits-séminaires*. Dylla P.: *Działalność oświatowa Zgromadzenia Księża Misjonarzy*. [W:] *Księga Pamiątkowa Trzechsetlecia Zgromadzenia Księża (1625-17 IV 1925)*. Kraków 1925, s. 211.

² Tak w tradycji zgromadzenia nazywano przełożonego prowincji.

przeniesiono je do Śmiłowicz. Niestety niewiele zachowało się informacji na temat ich działalności³.

W powstałej w 1865 r. prowincji krakowskiej, również na początku jej istnienia ks. wizytator Piotr Soubielle CM w 1874 r. podjął decyzję o utworzeniu Małego Seminarium. Dokonało się to 21 września 1878 r.⁴ We wstępie do *Ustaw Małego Seminarium* oprócz wyraźnie zarysowanego celu⁵ podkreślono również, że uczniowie wstępujący do tej szkoły *powinni nabrać mocnego przekonania, że przyjęci prawdziwie na synów i członków tegoż Zgromadzenia; jako tacy, zaś powinni, wyzbywszy się wszelkiego nieporządnego przywiązania do domu rodzinnego i do krewnych, tem więcej ukochać Boga Stwórcę swego i swych duchowych rodziców i to tym więcej im większe od nich dobrodziejstwa i cenniejsze życie otrzymują*⁶. Wspomniane *Ustawy* składały się z trzech rozdziałów: *o pobożności, o uczciwości obyczajów oraz o przykładaniu się do nauki*. Ze względu na prawdziwą pobożność zwracano uwagę na modlitwę poranną, po której przeznaczano pół godziny na rozmyślanie pod przewodnictwem ks. Dyrektora. Małoseminarzyści zobowiązani byli do lektury czytania duchownego, notując w specjalnym zeszycie najważniejsze myśli. Codziennie mieli też uczestniczyć we Mszy św. i odmówić cząstkę Różańca Świętego, natomiast co dwa tygodnie przystępować do Sakramentu Pojednania. Wielką wagę kładziono na sprawozdania o stanie wewnętrznym, które czyniono przed przełożonymi lub spowiednikami. Małoseminarzyści zobowiązani byli do uczestniczenia każdego roku

³ Por. Dylla P., j.w., s. 212.

⁴ Leńko J.: *Zgromadzenie Księży Misjonarzy w Polsce. Okres II: 1865-1925*. [W:] *Księga Pamiątkowa Trzechsetlecia Zgromadzenia Księży Misjonarzy 1625-1925*. Kraków 1925, s. 140.

⁵ Cel ten został wyrażony w słowach następujących: *by młodzieńców żyjących razem, wychować w uczciwości i wykształcić w naukach a przez to ich przygotować do stanu kapłańskiego w Zgromadzeniu*. Por. Archiwum Księży Misjonarzy w Krakowie na Stradomiu (dalej cyt. AMS) Małe Seminarium Księży Misjonarzy (dalej cyt. MSKM) T. Akta i pisma 1878-1952. *Ustawy Małego Seminarium dla młodzieży przygotowującej się do stanu kapłańskiego i do życia pod regułą św. Wincentego à Paulo w Zgromadzeniu Księży Misjonarzy wstęp* (rkp) (dalej cyt. *Ustawy Małego Seminarium*).

⁶ *Ustawy Małego Seminarium*, j.w.

w kilkudniowych rekolekcjach⁷. W rozdziale drugim zwrócono uwagę na szacunek jaki powinni uczniowie okazywać starszym kapłanom⁸, przede wszystkim przełożonym i profesorom. Zachęcano także do szacunku wzajemnego pomiędzy uczniami⁹. Dalej następowały różne wskazówki jak mają zachowywać się względem przełożonych¹⁰. W tym rozdziale podkreślano znaczenie prowadzenia w odpowiedni sposób rozmów między sobą a tym bardziej z obcymi. Mieli w nich wystrzegać się pochlebstw i kłamstwa¹¹. Rozdział trzeci kładł nacisk na właściwe przygotowanie się do nauki¹², zwracając uwagę na to, że wiedzę zdobywa się przez wytrwałą pracę, łącząc wysiłek rozumu z pamięcią i wolą¹³. Przestrzegano jednocześnie przed „fałszywymi” nauczycielami i wpływem obcych ideologii, często wrogich chrześcijaństwu¹⁴. Zachęcano do pogłębiania wiedzy zdobytej podczas lekcji w szkole przez odpowiednie lektury¹⁵ i sporządzanie z nich dokładnych zapisków¹⁶.

Przez prawie dwadzieścia lat seminarium mieściło się w ówczesnym domu centralnym w Krakowie na Kleparzu. W 1896 r. przeniesiono je do domu misjonarskiego na Nowej Wsi¹⁷. Po odzyskaniu niepodległości Małe Seminarium w Krakowie kontynuowało działalność na Nowej Wsi. Musiało jednak dostosować się do nowych warunków w jakich znalazło się polskie szkolnictwo po I wojnie światowej. W wyniku reformy ustrojowej i programowej podjętej przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego opracowano program, jaki miał odtąd obowiązywać w szkołach średnich II

⁷ Por. *Ustawy Małego Seminarium*, j.w., pkt. 11-12, 14, 16-17.

⁸ Por. *Ustawy Małego Seminarium*, j.w., pkt. 20

⁹ Por. *Ustawy Małego Seminarium*, j.w., pkt. 22.

¹⁰ Por. *Ustawy Małego Seminarium*, j.w., pkt. 25.

¹¹ Por. *Ustawy Małego Seminarium*, j.w., pkt. 28; por. pkt. 27, 29-33.

¹² Por. *Ustawy Małego Seminarium*, j.w., pkt. 58.

¹³ Por. *Ustawy Małego Seminarium*, j.w., pkt. 62.

¹⁴ Por. *Ustawy Małego Seminarium*, j.w., pkt. 59.

¹⁵ Por. *Ustawy Małego Seminarium*, j.w., pkt. 80.

¹⁶ *Zapiskami czyli wyciągami z dzieł różnych autorów i różnych materii postugiwać się będziecie wcześniej od samej młodości.* Por. *Ustawy Małego Seminarium*, j.w., pkt. 76; por. pkt. 77-79.

¹⁷ Leńko J., j.w., s. 140.

Rzeczypospolitej¹⁸. Cały program szkoły średniej realizowany był w ośmioletnim gimnazjum. Wstępowały do niego dzieci, które ukończyły 9 i pół lat a nie przekroczyły 12 roku życia. Pierwsze trzy lata określano mianem gimnazjum niższego, które odpowiadało wyższym klasom szkoły powszechnej. Pozostałe pięć klas tworzyło gimnazjum wyższe dzielące się na kilka typów: matematyczno-przyrodnicze, humanistyczne z łaciną i oraz klasyczne z łaciną i greką. Po ukończeniu jednego z wyżej wspomnianych gimnazjów można było bez dodatkowych egzaminów kontynuować studia na uczelni wyższej¹⁹. Powyższy program wprowadzano stopniowo do obydwu poziomów gimnazjów. Po kilku latach okazało się, że trzeba dokonać pewnych poprawek zarówno w gimnazjum niższym²⁰ jak i wyższym²¹. Nową, odchudzoną wersję programu wprowadzono od 1 września 1926 roku²². Wykaz przedmiotów z podziałem na godziny podają tabele 1 i 2.

Tabela 1: Plan godzin w gimnazjum niższym

Przedmioty	Klasy		
	I	II	III
Religia	2	2	2
Język polski	4	4	4
Język nowożytny obcy	-	5	5
Historia	2	2	2
Geografia	2 + (1)	2 + (2)	2 + (1)

¹⁸ Program naukowy szkoły średniej. Warszawa 1919.

¹⁹ Szczepaniak J.: *Organizacja szkolnictwa publicznego w Galicji i II Rzeczypospolitej w latach 1880-1939* [W:] Gawlik M., Szczepaniak J.: *Księża katecheci diecezji krakowskiej 1880-1939. Słownik biograficzny*. Kraków 2000, s. 36.

²⁰ Por. Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej cyt. MWRiOP) z dnia 16 lipca 1925. „Dziennik Urzędowy MWRiOP” 1925 nr 12 poz. 112.

²¹ Por. Rozporządzenie MWRiOP z dnia 17 lipca 1925. „Dziennik Urzędowy MWRiOP” 1925 nr 14 poz. 142.

²² Por. „Dziennik Urzędowy MWRiOP” 1926 nr 12 poz. 141.

Przyrodznawstwo	2 + (1)	4 + (1)	6 + (1)
Fizyka i chemia	-		
Matematyka	5	4	4
Pismo	2	-	-
Rysunek	4	2	2
Praca ręczna	3	2	2
Śpiew i muzyka	2	2	1
Ćwiczenia fizyczne	2	2	2
Razem	30 + (2)	31 + (2)	32 + (2)

Źródło: P. Śliwiński: *Ustawodawstwo szkolne i organizacja polskich władz szkolnych oraz szkolnictwo wszystkich stopni w pierwszym dziesięcioleciu istnienia Odrodzonego Państwa Polskiego*. Łódź 1928, s. 105.

Tabela 2: Plan godzin dla gimnazjum klasycznego

Przedmioty	Klasy				
	IV	V	VI	VII	VIII
Religia	2	2	2	2	2
J. polski	3	3	4	4	4
J. łaciński	6	6	5	5	5
J. grecki	-	2	5	5	5
Kultura klasyczna	2	-	1	2	2
J. nowożytny obcy	3	3	3	3	2
Historia	4	3	3	3	4
Geografia	2	2	-	-	
Przyrodznawstwo	1 + 1	-	-	-	-
Fizyka i chemia	-	-	-	2 + 2	2 + 2
Matematyka	3	3	3	3	-

Propedeutyka filozofii	-	-	-	-	3
Rysunek	2	2	-	-	-
Ćwiczenia cielesne	2	2	2	2	2
Razem godziny lekcyjne	26	27	29	29	29
Razem zajęcia praktyczne	5	4	2	4	4
Razem	31	31	31	33	33

Źródło: P. Śliwiński, j.w., s. 108.

Na zakończenie szkoły średniej uczeń przystępował do egzaminu dojrzałości, którego regulamin w pierwszych latach II Rzeczypospolitej był kilkakrotnie zmieniany przez Ministerstwo WRiOP²³. Egzamin zazwyczaj przeprowadzano w dwóch terminach: na wiosnę (w maju i w czerwcu) i zimą (w styczniu i lutym). Obowiązkowo na maturze zdawano zawsze religię. Egzamin pisemny obejmował 3-4 przedmioty. W części ustnej w zależności od rodzaju egzaminu dojrzałości i typu gimnazjum absolwent zdawał od 4 do 8 przedmiotów²⁴.

Po przewrocie majowym w 1926 r. rozpoczęto dalsze prace nad reformą ustroju szkolnego. Minister WRiOP Kazimierz Bartel powołał w listopadzie 1926 specjalną komisję, która miała się zająć przygotowaniem odpowiednich ustaw. Przygotowała ona projekt ustawy o ustroju szkolnictwa poddany do publicznej dyskusji przez kolejnego ministra WRiOP G. Dobruckiego w lipcu 1927. Według tego projektu zakłady wychowawcze i szkoły miały dzielić się na 4 grupy: przedszkola, szkoły powszechne, szkoły średnie ogólnokształcące i zawodowe oraz

²³ „Dziennik Urzędowy MWRiOP” 1917 nr 2 poz. B. 3; „Dziennik Urzędowy MWRiOP” 1918 nr 6 poz. B. 6; „Dziennik Urzędowy MWRiOP” 1920 nr 2 poz. 15; „Dziennik Urzędowy MWRiOP” 1926 nr 2 poz. 8.

²⁴ Szczepaniak J., j.w., s. 40.

kursy kształcące, a także szkoły wyższe i akademickie. Własną propozycję reform przedstawił również Janusz Jędrzejewicz²⁵. Rozmowy nad ustawą o szkolnictwie trwały bardzo długo. Kiedy tekę ministra WRiOP objął J. Jędrzejewicz, przekonał większość posłów do swojej propozycji²⁶. Ostatecznie Sejm w dniu 11 marca 1932 r. uchwalił ustawę o ustroju szkolnictwa²⁷.

Po reformie jędrzejewiczowskiej szkolnictwo średnie zmieniło zupełnie swój kształt. Pierwszym szczeblem tego poziomu były 4-letnie gimnazja ogólnokształcące (z łaciną i bez łaciny) oraz 2 lub 4 - letnie gimnazja zawodowe. Naukę można było kontynuować w 2-letnim liceum ogólnokształcącym lub zawodowym. Powyższy program został ogłoszony 12 VII 1934 r. Zaczął obowiązywać w szkołach państwowych od roku szkolnego 1934/35²⁸. Obejmował następujące przedmioty:

Tabela 3: Plan godzin w gimnazjum z nauką języka łacińskiego

Przedmiot	Klasy				
	I		II	III	IV
A.					
Obowiązkowe					
Religia	2		2	2	2
J. polski	6	3	4	4	4

²⁵ Janusz Jędrzejewicz (1885-1951), pedagog, działacz polityczny, legionista, w latach 1931-34 minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Przeprowadził reformy dotyczące szkolnictwa, które wpłynęły na podniesienie poziomu nauczania, przedłużyły okres bezpłatnej nauki w szkołach powszechnych, zmniejszyły liczbę przedmiotów humanistycznych na rzecz matematyczno-przyrodniczych oraz języków obcych nowożytnych. Ograniczyły też liczbę godzin religii oraz zniosły patronat Kościoła katolickiego nad szkolnictwem. Por. E. Gągiewicz: *Janusz Jędrzejewicz*. EK VII 1453.

²⁶ Por. Śliwiński P., j.w., s. 50-51.

²⁷ *Ustawa z dnia 11 III 1932 o ustroju szkolnictwa*. „Dziennik Ustaw RP” 1932 nr 38 poz. 589.

²⁸ Por. Śliwiński P., j.w., s. 52.

J. łaciński	0	5	4	4	4
J. obcy nowożytny	6	4	4	4	4
Historia	3		3	3	0 3
Geografia	3		2	2	3 0
Biologia	3		3	-	2
Fizyka i chemia			-	4	4
Matematyka	3		4	4	4
Zajęcia praktyczne	2		2	2	4
Ćwiczenia cielesne	2		2	2	2
B. Nadobowiązkowe					
Drugi j. obcy nowożytny	-	0	2	2	2
Rysunki	2		2	2	2
Muzyka	1-4		1-4	1-4	1-4

Źródło: *Program nauki w gimnazjach państwowych z polskim językiem nauczania*. Warszawa 1934, s. 3.

Na zakończenie gimnazjum nowego typu uczniowie zdawali tzw. małą maturę, która uprawniała ich do kontynuowania nauki na różnych wydziałach w zależności od zainteresowań²⁹.

Po zapoznaniu się z przepisami obowiązującymi w szkolnictwie świeckim należy zastanowić się jak były one realizowane w prowadzonym przez misjonarzy małym seminarium w Krakowie. Najogólniej można powiedzieć, że starano się dostosować zapisy prawa do własnych potrzeb. Pierwszą zasadniczą różnicą do 1929 roku był inny podział

²⁹ Por. Szczepaniak J., j.w., s. 53. Do wyboru były następujące wydziały: humanistyczny, klasyczny, matematyczno-fizyczny i przyrodniczy.

w ramach samego gimnazjum. Do niższego gimnazjum misjonarze zaliczali również 4 klasę. Właśnie pierwsze cztery klasy gimnazjum określano mianem Małego Seminarium, chociaż w użyciu była również nazwa: Gimnazjum Księżąt Misjonarzy - Małe Seminarium³⁰.

Program zakładu naukowo-wychowawczego misjonarzy zbliżony był do programu niższego gimnazjum państwowego dawnego typu klasycznego. Główne zmiany dotyczyły nauki języków klasycznych i obcych. Od klasy I nauczano języka łacińskiego, od klasy II - francuskiego, natomiast od kl. III - greckiego. Wykaz wszystkich przedmiotów nauczanych w misjonarskim Małym Seminarium zawiera tabela 4.

Tabela 4: Wykaz przedmiotów w Małym Seminarium Księżąt Misjonarzy

Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV
religia	religia	religia	religia
j. polski	j. polski	j. polski	j. polski
j. łaciński	j. łaciński	j. łaciński	j. łaciński
j. niemiecki	j. niemiecki	j. grecki	j. grecki
geografia	j. francuski	j. niemiecki	j. niemiecki
matematyka	historia powszechna	j. francuski	j. francuski
historia naturalna	matematyka	historia powszechna	historia powszechna
historia Polski	historia naturalna	matematyka	matematyka
rysunki	geografia	fizyka	fizyka
kaligrafia	rysunki	historia Polski	historia Polski
-	kaligrafia	geografia	geografia
-	gimnastyka	śpiew	śpiew
-	-	gimnastyka	gimnastyka

Źródło: AMS MSKM. T. Świadectwa szkolne 1918/19-1938/39.

³⁰ Por. AMS MSKM T. Świadectwa szkolne z lat 1918/19-1938/39.

Grono nauczycielskie składało się przede wszystkim z Księża Misjonarzy, którzy po ukończeniu prawnie uznanego Instytutu Teologicznego w Krakowie kształcili się jednocześnie na Uniwersytecie Jagiellońskim w odpowiednich gałęziach wiedzy świeckiej. Nie posiadali jednak kwalifikacji nauczycielskich, uprawnienia w nauczaniu zdobywając poprzez praktykę³¹. Wśród księży uczących w Małym Seminarium spotykamy m.in. następujące nazwiska: Hieronim Śmidoda CM (j. łaciński), Antoni Weiss CM (matematyka), Tadeusz Wysocki CM (fizyka), Leon Świerczek CM (j. niemiecki), Franciszek Czekał CM (j. polski), Antoni Konieczny CM (j. grecki), Tadeusz Dziedzic CM (religia), Józef Grzeliński CM (geografia)³².

Największa odpowiedzialność spoczywała na księdzu dyrektorze. Tę funkcję pełniło w okresie międzywojennym kilku misjonarzy, w kolejności chronologicznej: ks. Józef Zieliński CM (1911-1921), ks. Gustaw Obtułowicz CM (1921-1923), ks. Ludwik Moska CM (1923-1927), ks. Franciszek Ziebur CM (1927-1930) i ks. Hieronim Śmidoda CM (1930-1939)³³.

Oprócz kapłanów uczyło także kilku profesorów świeckich. Byli wśród nich m.in.: L. Skoczylas - nauczyciel z gimnazjum św. Jacka w Krakowie (j. polski), S. Popek (historia naturalna), S. Jagielski (gimnastyka) i L. Miśkiewiczski (muzyka)³⁴.

Praktycznie od początku odzyskania niepodległości liczba uczniów zaczęła stopniowo rosnąć. Świadczy o tym statystyka z pierwszych lat działalności zakładu po I wojnie światowej.

³¹ Por. AMS MSKM T. Akta i pisma 1878-1952. *Odpis pisma ks. Pawła Kurtyki CM do Kuratorium Okręgu Szkolnego z dnia 8 VI 1926 r.*

³² Por. AMS MSKM T. Akta i pisma 1878-1952. *Sprawozdanie roczne 1930/31.*

³³ Por. AMS Personalia misjonarzy (dalej cyt. PM) T. ks. Józefa Zielińskiego CM, ks. Gustawa Obtułowicza CM, ks. Ludwika Moski CM, ks. Franciszka Ziebury CM, ks. Hieronima Śmidody CM.

³⁴ Liczba dochodzących nauczycieli szkół państwowych w zależności od roku szkolnego wahała się od 3 do 8. Np. w roku 1929/30 nauczyciele dochodzący uczyli przyrody w kl. I i II, j. polskiego w kl. IV i V, j. łacińskiego, greckiego, matematyki w kl. V, rysunków w kl. I i gimnastyki we wszystkich klasach w łącznej ilości 24 godzin. Por. AMS MSKM T. Wizytacje. *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 6 III 1930 przeprowadzonej przez Juliusza Kydryńskiego.*

Tabela 5: Statystyka uczniów Małego Seminarium Księżąt Misjonarzy w Krakowie w latach 1918/19 - 1927/28

Rok	Klasa I		Klasa II		Klasa III		Klasa IV		Łącznie	
	Półrocze								Półrocze	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
1918 /19	29	26	17	18	17	16	8	10	71	70
1919 /20	27	18	18	23	15	9	14	10	74	60
1920 /21	26	31	17	18	18	12	12	8	69	70
1921 /22	27	28	23	24	15	16	15	15	80	83
1922 /23	29	31	35	36	26	19	18	16	108	102
1923 /24	46	48	37	33	38	38	21	20	142	139
1924 /25	25	25	46	44	34	34	35	34	140	137
1925 /26	26	26	35	33	32	31	32	31	125	121
1926 /27	41	41	29	24	25	24	28	25	123	114
1927 /28	42	40	29	27	29	25	17	16	117	108

Źródło: AMS MSKM. T. Świadcstwa szkolne z lat 1918/19-1927/28.

W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości łączna liczba uczniów wahała się między 70 a 80. W roku szkolnym 1922/23 przekroczyła poziom 100, by w następnym roku osiągnąć 140. Było to spowodowane przyjmowaniem w kolejnych latach coraz większej liczby uczniów do klasy

pierwszej, na początku ok. 30, a w roku 1923/24 już 46. Zarówno kierownictwo zakładu jak i przełożeni Zgromadzenia Misji świadomi rosnącego zainteresowania tą szkołą wśród rodziców i samych uczniów postanowili otworzyć drugie Małe Seminarium. I rzeczywiście w roku szkolnym 1924/25 uruchomiono w Wilnie I i II klasę w dawnych budynkach misjonarskich³⁵.

Młodzież pochodziła w 50 % z rodzin rolniczych, w 25 % z urzędniczych i w 20 % z robotniczych ze wszystkich regionów Polski, a także z zagranicy. Większość rekrutowała się z woj. śląskiego, krakowskiego i poznańskiego³⁶. To zaś wiązało się z istnieniem różnych zwyczajów, naleciałości językowych i niejednolitego poziomu rozwoju umysłowego. Po pierwszym roku, a niekiedy już po pierwszym półroczu, uczniowie mający poważne problemy z nauką najczęściej opuszczali zakład³⁷.

W oparciu o zachowane sprawozdania z wizytacji przeprowadzonych przez Kuratorium Okręgu Krakowskiego można wywnioskować, że w roku szkolnym 1928/29 zaszła kolejna zmiana w strukturze misjonarskiego zakładu. Od tego czasu określano go jako Pięcioklasową Szkołę Średnią Męską Księży Misjonarzy³⁸. Ten stan przetrwał do r. 1931/32³⁹. Pierwsze cztery klasy mieściły się, tak jak wcześniej, w Krakowie na Nowej Wsi przy ul. Misjonarskiej 37, natomiast klasę V umieszczono w domu kleparskim przy ul. św. Filipa 5. Uczniowie klasy V odbywali tutaj Seminarium Internum, czyli Nowicjat, przerabiając materiał szkolny tylko częściowo – w liczbie 11 godzin. Większość czasu przeznaczono na ćwiczenia duchowne. Nauka przedmiotów odbywała się raz w tygodniu przed południem w godzinach od 8⁰⁰ do 12⁰⁰ i po południu od 14⁰⁰ do 14⁵⁵. W godzinach popołudniowych uczniowie mieli też

³⁵ Ten zakład będzie omówiony po przedstawieniu Małego Seminarium krakowskiego.

³⁶ Por. AMS MSKM T. Akta osobowe uczniów.

³⁷ Por. AMS MSKM T. Świadectwa szkolne 1918/19-1938/39.

³⁸ Por. AMS MSKM T. Wizytacje *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 26 III 1929 przeprowadzonej przez wizytatora szkolnego Juliusza Kydryńskiego.*

³⁹ Por. AMS MSKM. T. Wizytacje. *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 25-26 II 1932 przeprowadzonej przez okręgowego wizytatora szkolnego Władysława Wierzbickiego.*

zajęcia ze śpiewu chóralnego i muzyki oraz ćwiczenia z wychowania fizycznego. Lekcje trwały 55 minut⁴⁰. Czwartek zgodnie z ogólną tradycją zgromadzenia był dniem wolnym od nauki⁴¹.

W nauczaniu zdaniem wizytatorów szkolnych dało się zauważyć ważne zmiany. W początkowym okresie przeważała metoda książkowa, pozbawiona bezpośredniego, czynnego zaangażowania uczniów. Młodzież posiadała jednak dużo wiadomości, które zdobywała głównie poprzez pracę pamięciową. Dużo czasu uczniowie poświęcali przygotowaniu do lekcji pod ścisłym nadzorem wychowawców. Wizytując lekcje w kolejnych latach, przedstawiciele kuratorium dostrzegli znaczne postępy w metodach nauczania wyrażające się większą aktywnością młodzieży. Szkoła misjonarska była wyposażona w różne pomoce naukowe. Oprócz biblioteki szkolnej liczącej ok. 1300 tomów, szkoła dysponowała zbiorem kartograficznym, tablicami do przyrody, epidiaskopem z przeźrocami, mikroskopem, przyrządami do nauki fizyki i chemii oraz okazami przyrodniczymi⁴².

Szczególną wagę przywiązywano do wychowania w duchu Zgromadzenia, które realizowano m.in. przez uczestnictwo w codziennej Mszy św. i wspólnych modlitwach⁴³. Jednocześnie starano się kształtować uczniów Małego Seminarium na prawdziwych obywateli i patriotów. Szkoła posiadała orkiestrę dętą i chór, które często dawały pokazy swoich możliwości. Małoseminarzyści urządzali także różne przedstawienia teatralne. W celu dokładnego poznania historii i zabytków Krakowa raz w tygodniu urządzano wycieczki⁴⁴.

⁴⁰ Por. AMS MSKM T. Wizytacje. *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 26 III 1929 przeprowadzonej przez wizytatora szkolnego Juliusza Kydryńskiego.*

⁴¹ Czwartek był zawsze dniem wolnym od nauki w seminariach duchownych prowadzonych przez misjonarzy. Ten zwyczaj przeniesiony został również do małych seminariów.

⁴² Por. AMS MSKM T. Wizytacje. *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 26 III 1929, Sprawozdanie z wizytacji z dnia 6 III 1930, Sprawozdanie z wizytacji z dnia 25 - 26 II 1932.*

⁴³ Por. *Ustawy Małego Seminarium*, j.w.

⁴⁴ Por. AMS MSKM. T. Wizytacje. *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 25-26 II 1932.*

Sprawozdania powizytacyjne podkreślają jeszcze dwie sprawy. Pierwszą stanowi kwestia lokalu szkolnego, drugą źródła utrzymania. Jeśli chodzi o pomieszczenia zakładu należy stwierdzić, że przez pierwsze lata istnienia Małego Seminarium wraz ze zwiększającą się liczbą uczniów zaczęły pogarszać się warunki lokalowe. Chcąc temu zaradzić misjonarze zdecydowali się na otworenie drugiego seminarium. Jednocześnie dobudowano jedno skrzydło do budynku już istniejącego. Dzięki temu warunki lokalowe poprawiły się w znaczny sposób⁴⁵. Dał temu wyraz wizytator szkolny W. Wierzbowski, który w swoim sprawozdaniu napisał: *Szkoła ma słoneczne, przestronne sale, szerokie korytarze, taras, nowoczesne miejsca ustępowe i umywalnie. W szkole jest duża sala gimnastyczna ze sceną. Przy szkole urządzone jest boisko. Wszyscy uczniowie mieszkają w dobrze wyposażonym internacie w budynku szkolnym. Warunki higieniczne jak najlepsze*⁴⁶. Omawiając sprawy utrzymania należy zauważyć, że podobnie jak w większości zakładów prywatnych szkoła utrzymywała się z opłat wychowanków jak również z funduszków zgromadzenia. Trudno jednak podać ich wysokość. Na pewno jeśli chodzi o opłaty przekazywane przez uczniów były one różne w zależności od sytuacji ekonomicznej w kraju i warunków materialnych rodziców uczniów. Pewna grupa uczniów, pochodząca z biedniejszych rodzin płaciła tylko jakąś część. Choć bywały sytuacje, że ze względu na wysokość czesnego niektórzy rodzice zabierali dzieci ze szkoły misjonarskiej⁴⁷.

Na koniec należy zwrócić uwagę na liczbę uczniów zdobywających wiedzę w Pięcioklasowej Szkole Średniej Męskiej Księży Misjonarzy w okresie od roku szkolnego 1928/29 do 1930/31.

⁴⁵ Aby lepiej wyobrazić sobie wielkość nowego skrzydła, warto przytoczyć jego wymiary. Kubatura budynku głównego wynosiła 9 840 m³, natomiast sala gimnastyczna obejmowała 2 584 m³. Por. AMS MSKM T. Sprawy gospodarcze [1918-1939] *Zestawienie kosztów budowy części budynku Małego Seminarium Księży Misjonarzy przy ul. dra Juliusza Lea w Krakowie*.

⁴⁶ Por. AMS MSKM T. Wizytacje. *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 25-26 II 1932 przeprowadzone przez okręgowego wizytatora szkolnego W. Wierzbickiego*.

⁴⁷ Por. AMS MSKM T. Wizytacje, j.w.; adnotacje czynione na świadectwach uczniów rezygnujących z dalszej nauki.

Tabela 6: Statystyka uczniów 5. klasowej Szkoły Męskiej Księżych Misjonarzy w Krakowie w latach 1928/29-1930/31

Rok	Klasa I		Klasa II		Klasa III		Klasa IV		Klasa V		Łącznie	
	Półrocze										Półrocze	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
1928/ 1929	40	37	38	37	24	22	19	19	26	26	147	141
1929/ 1930	35	30	34	34	38	38	17	15	26	26	150	143
1930/ 1931	34	33	28	27	31	29	35	34	28	28	156	151

Źródło: AMS MSKM T. Świadectwa szkolne z lat 1928/29-1930/31 oraz Sprawozdania z wizytacji z l. 1928/29-1929/30.

Od roku szkolnego 1931/32 zaszła kolejna ważna zmiana w strukturze zakładu misjonarskiego. Klasę piątą, wchodzącą w skład Pięcioklasowej Szkoły Średniej Męskiej Księżych Misjonarzy wraz z klasą szóstą z Prywatnego Gimnazjum Męskiego Księżych Misjonarzy przeniesiono do Wilna. Od tego roku wszyscy uczniowie misjonarscy odbywali tam Seminarium Internum, przerabiając jednocześnie materiał V i VI klasy gimnazjum⁴⁸. Likwidacja piątej klasy spowodowała zmianę nazwy szkoły misjonarskiej. Powrócono do starej nazwy tzn. Gimnazjum Męskie Księżych Misjonarzy - Małe Seminarium. Nie była to tylko decyzja samych misjonarzy. Domagało się tego również Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego⁴⁹. Od

⁴⁸ Por. AMS MSKM. T. Wizytacje. *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 25-26 II 1932.*

⁴⁹ Por. *Sprawozdanie z wizytacji*, j.w.; AMS MSKM *Pismo Naczelnika Wydziału Kuratora Okręgu Szkolnego Krakowskiego z dnia 15 VI 1932 do wizytatora ks. Józefa Kryski CM.*

roku szkolnego 1933/34 wspomniane kuratorium podjęło decyzję o skreśleniu Małego Seminarium Księży Misjonarzy z wykazu szkół średnich ogólnokształcących. Tym samym przestało ono podlegać opiece i kontroli władz szkolnych. Również sprawa uregulowania kwalifikacji zawodowych nauczycieli stała się nieaktualna⁵⁰.

Zanim w zakładzie misjonarskim zaczęto wprowadzać zmiany związane z ustawą o ustroju szkolnictwa z dnia 11 marca 1932, praca przez 3 lata szła normalnym torem. W tym czasie liczba uczniów stale rosła. Ten stan pokazuje tabela 7.

Tabela 7: Statystyka uczniów Małego Seminarium w Krakowie w latach 1931/32-1933/34

Rok	Klasa I		Klasa II		Klasa III		Klasa IV		Łącznie	
	Półrocze								Półrocze	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
1931/ 1932	40	39	36	35	27	26	25	24	128	124
1932/ 1933	55	54	34	34	31	30	24	24	144	142
1933/ 1934	-	-	A 45 B 67	A 35 B 61	45	52	39	37	196	185

Źródło: AMS MSKM. T. Świadectwa szkolne z lat 1931/32-1933/34.

Zastanawiając się nad problemem przystosowania zakładu misjonarskiego do nowej ustawy szkolnej ówczesny dyrektor ks.

⁵⁰ Por. AMS MSKM. T. Korespondencja. Pisma do seminarium. *Pismo Kuratora Okręgu Szkolnego Krakowskiego K. Nowickiego z dnia 26 VI 1933 do zarządu Zgromadzenia Księży Misjonarzy.*

Hieronim Śmidoda wystosował do Rady Prowincjalnej Zgromadzenia Misji memoriał, w którym prosił ustosunkowanie się do następujących kwestii: utworzenia próbnej klasy wstępnej jako podbudowy gimnazjum; upaństwowienia gimnazjum w 1937 r.; a w razie upaństwowienia się problemu ewentualnego dostosowania się do programu państwowego, tzn. czy oprócz języków obowiązujących nauczać greckiego i francuskiego; a także utworzenia liceum z określeniem miejsca i czasu⁵¹. Szczególnie ważną była propozycja utworzenia klasy wstępnej. Ks. dyrektor swoją propozycję motywował tym, że podobne klasy miały powstać w innych prywatnych szkołach, jak również tym, że na rok 1934/35 taką klasę zaaprobował już ks. wizytator Józef Kryśka CM. Pisał w memoriale: *Wprawdzie nie będzie jeszcze młodzież napływała do nas w dwóch następnych latach ze szkół pierwszego stopnia, bo ich nie zdoła jeszcze skończyć, ale chłopców nienależycie przygotowanych zgłasza się i dziś dość dużo. Klasa wstępna stanowiłaby podbudowę gimnazjum naszego dla tych, którzy przyjdą niedostatecznie przygotowani do studium w naszym Zakładzie. Musiałby tu być również język łaciński i niemiecki, gdyż inaczej nie zechcieliby rodzice dać swych dzieci do szkoły powszechnej, prywatnej, bez praw publicznych*⁵².

Rzeczywiście ta propozycja została zrealizowana. Przez dwa lata dostosowując się do nowego programu misjonarze prowadzili bardzo liczne tzw. klasy wstępne. Jak wyglądał stan liczbowy w tych i pozostałych klasach ukazuje tabela 8.

⁵¹ Por. AMS MSKM T. Akta i pisma 1878-1952. Memoriał ks. dyrektora Hieronima Śmidody CM do polskiej Rady Prowincjalnej Zgromadzenia Misji z dnia 2 VI 1934. (dalej cyt. Memoriał ks. Śmidody).

⁵² Memoriał ks. Śmidody, j.w.

Tabela 8: Statystyka Małego Seminarium w Krakowie w latach 1934/35-1935/36

Rok	Klasa wstępna		Klasa I		Klasa II		Łącznie	
	Półrocze						Półrocze	
	I	II	I	II	I	II	I	II
1934/ 35	57	54	A 33 B 56	A 33 B 53	46	46	192	186
1935/ 36	56	56	53	51	A 28 B 44	A 28 B 43	181	178

Źródło: AMS MSKM. Świadectwa szkolne z lat 1934/35-1935/36.

Liczba uczniów w szkole wyraźnie się powiększyła. Na ten fakt wpłynęło również przybycie małoseminarzystów z Bydgoszczy z zakładu, który został zlikwidowany przed rozpoczęciem roku szkolnego 1934/35.

W ostatnich 3 latach przed wybuchem II wojny światowej liczba uczniów zarówno całościowo jak i w poszczególnych klasach była bardzo wysoka.

Tabela 9: Statystyka uczniów Małego Seminarium w latach 1936/37-1938/39

Rok	Klasa I		Klasa II		Klasa III		Klasa IV		Łącznie	
	Półrocze									
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
1936/ 1937	A 44 B 56	A 43 B 55	45	45	66	66	-	-	211	209

1937/ 1938	48	47	A 41 B 44	A 39 B 42	44	40	49	49	226	217
1938/ 1939	50	48	40	40	A 35 B 33	A 33 B 33	32	32	190	185

Źródło: AMS MSKM. T. Świadcstwa szkolne z lat 1936/37-1938/39

W roku szkolnym 1924/25 udało się misjonarzom uruchomić w Wilnie drugie Małe Seminarium. Miało ono przede wszystkim rozładować tłok w krakowskim zakładzie i jednocześnie ułatwić kandydatom ze wschodniej Polski skorzystanie z nauki w misjonarskim seminarium. Układ przedmiotów i rozkład godzin był taki sam jak w Krakowie. Nie ma więc potrzeby bliższego omawiania tych zagadnień. Warto jednak przedstawić profesorów tam uczących jak też porównać liczbę uczniów wileńskich z krakowskimi.

Podobnie jak i w Krakowie w skład grona nauczycielskiego wchodził zarówno misjonarze jak i nauczyciele świeccy. Wśród kapłanów spotykamy m.in.: Alojzego Orszulika CM (religia, j. polski, kaligrafia), Jana Sinkę CM (religia, j. łaciński, j. niemiecki, kaligrafia), Wojciecha Kranca CM (religia, j. grecki, j. niemiecki, historia), Józefa Orszulika CM (j. łaciński, historia, śpiew), Hieronima Feichta CM (religia, rysunki, historia), Karola Wawaka CM (j. polski), Ludwika Moskę CM (religia, j. grecki)⁵³.

Grupę nauczycieli świeckich stanowili następujący profesorowie: S. Baranowski (geografia, matematyka),

⁵³ Lietuvos Centrinis Valstybes Archivas (dalej LCVA) sygn. 194 Prywatne gimnazjum Księży Misjonarzy. T. Katalogi główne 1926-27, Katalogi główne 1927/28.

dr J. Pawłowski (przyrodoznawstwo), J. Bondarewski (geografia, gimnastyka)⁵⁴.

Prywatne Gimnazjum Męskie prowadzone przez misjonarzy nie posiadało praw państwowych w zasadzie przez cały okres istnienia. Wyjątkiem tutaj był rok szkolny 1928/29, kiedy to Minister WRiOP dekretem z dnia 17 kwietnia 1928 nadał niepełne prawa gimnazjum państwowego na ten rok⁵⁵. Przez Małe Seminarium w Wilnie w okresie od 1924 do 1930 przewinęło się wielu uczniów. Stan liczbowy małoseminarzystów przedstawia tabela 10.

Tabela 10: Statystyka uczniów Prywatnego Gimnazjum Męskiego Księży Misjonarzy w Wilnie w latach 1924/25-1930/31

Rok	Klasa I		Klasa II		Klasa III		Klasa IV		Łącznie	
	Półrocze								Półrocze	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
1924/ 1925	23	12	27	21	-	-	-	-	50	33
1925/ 1926	36	24	25	20	28	28	-	-	89	72
1926/ 1927	23	17	36	30	23	19	22	18	104	84
1927/ 1928	31	31	28	28	17	17	20	20	96	96
1928/ 1929	21	20	36	34	29	29	15	14	101	97
1929/ 1930	28	23	30	28	28	27	19	18	105	96
1930/ 1931	27	21	24	21	22	19	21	19	94	80

⁵⁴ LCVA sygn. 194 Prywatne gimnazjum Księży Misjonarzy. T. Katalogi główne 1926-27, Katalogi główne 1927/28.

⁵⁵ Por. LCVA sygn. 194 Prywatne gimnazjum Księży Misjonarzy. T. Katalog główny 1928/29.

Źródło: LCVA sygn. 194 Prywatne Gimnazjum Męskie Księży Misjonarze. T. Katalogi okresowe 1924/25-1930/31

W pierwszym roku istnienia zakładu misjonarskiego w Wilnie liczba małoseminarzystów nie była zbyt duża - tylko 50. W następnym roku, gdy doszła kolejna klasa zwiększyła się do 89. Dopiero od roku 1926/27 liczba ta osiągnęła stan 100 i na tym poziomie mniej więcej się utrzymywała.

W roku szkolnym 1931/32 zaszła poważna zmiana w strukturze szkoły misjonarskiej. Część uczniów z gimnazjum wileńskiego przeniesiono do nowo otwartego Małego Seminarium w Bydgoszczy i do przebudowanego zakładu w Krakowie.

Zanim misjonarze zdecydowali się uruchomić Małe Seminarium w Bydgoszczy, wcześniej otrzymali wiele propozycji umieszczenia tej instytucji w różnych miejscach Polski. Pierwszą ofertę złożył abp E. Dalbor, który w liście z dnia 19 listopada 1919 r. proponował wizytatorowi ks. Kasprowi Słomińskiemu CM, aby misjonarze objęli w miejscowości Markowice niedaleko Inowrocławia kościół i klasztor pobernardyński. We wspomnianym klasztorze miało powstać gimnazjum Zgromadzenia. Rada Prowincji jednoznacznie odrzuciła propozycję ks. abpa Dalbora, uzasadniając, że Zgromadzenie nie przejmie dóbr należących kiedyś do innych klasztorów jak i ze względu na nieodpowiednią wielkość proponowanych zabudowań⁵⁶.

Na posiedzeniu Rady Prowincji w dniu 27 września 1920 wizytator przedstawił wniosek o umieszczenie drugiego Małego Seminarium w Chełmnie. Na ten cel proponowano nabycie kompleksu budynków po byłej szkole kadetów⁵⁷. Drugim

⁵⁶ Wojtonis T.: *Małe Seminarium Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Bydgoszczy (1931-1933)*. Kraków 1983, (mps) s. 14.

⁵⁷ Sąsiadowała ona z dawnymi koszarami Korpusu Kadetów wybudowanymi w 1776 r. z rozkazu Fryderyka Wielkiego. Oba budynki były dość podobne do siebie. Szkoła kadetów była trochę mniejsza od koszar. Została założona na wydłużonym planie z elewacją 20-osiową. Por. T. Chrzanowski, M. Kornecki:

obiektem w tym mieście proponowanym na seminarium był konwikt biskupi⁵⁸. Wizytator postanowił zwrócić się z prośbą do bpa chełmińskiego o odstąpienie tego budynku Zgromadzeniu. Ponieważ list ks. Słomińskiego do bpa A. Rosentretera z dnia 26 listopada 1921 pozostał bez odpowiedzi, wizytator udał się osobiście do Pelplina w dniu 4 czerwca 1922, aby dowiedzieć się, czy prośba misjonarzy zostanie zrealizowana. Na miejscu okazało się, że biskup nie podjął żadnej decyzji, czekając na reakcję swojej rady. Ostatecznie projekt umieszczenia gimnazjum misjonarskiego w Chełmnie również upadł⁵⁹.

Kolejnym miejscem, gdzie planowano założyć Małe Seminarium był Poznań. Zgromadzenie nabyło w tym mieście dom za cenę 500 tys. mkp, chcąc w nim ulokować wspomniany zakład. Jednak ks. wizytator K. Słomiński CM po obejrzeniu domu w dniu 15 maja 1921, na posiedzeniu Rady Prowincji w dniu 11 czerwca 1921 stwierdził, że nie jest to miejsce odpowiednie dla szkoły misjonarskiej, uwzględniając zarówno jego otoczenie jak i brak ogrodu⁶⁰.

Po rozważeniu różnych propozycji, wybór padł ostatecznie na Bydgoszcz. Choć i tu realizacja powziętego zamierzenia nie była łatwa⁶¹. Na posiedzeniu Rady Prowincji wizytator ks. J. Kryśka CM w dniu 14 maja 1926 poinformował obecnych konsultorów, że dzięki pożyczce zaciągniętej w wysokości 240 tys. zł w następnym roku planowano oddać do użytku jedno skrzydło. Tak też się stało. Ponieważ jednak gmach nie był oddany w całości, na razie nie można było w nim otworzyć szkoły misjonarskiej. Tymczasem liczba młodzieńców pragnących uczyć się u misjonarzy stale rosła. Sprawa rozmieszczenia małoseminarzystów trafiła pod dyskusję na sesji Rady Prowincji w dniu 27 maja 1927 r. Padła wtedy propozycja

Chełmno. Pomorze w zabytkach sztuki. Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 187-188.

⁵⁸ Założył go bp A. Rosentreter dla uczącej się młodzieży, nie tylko zresztą w Chełmnie, ale również w Wejherowie. Por. Z. Strómski: *Pamięci godni. Chojnicki słownik biograficzny 1275-1980*. Bydgoszcz 1986 s. 70.

⁵⁹ Wojtonis T., j.w., s. 16.

⁶⁰ Por. Wojtonis T., j.w., s. 16.

⁶¹ Por. opis budowy domu misjonarskiego w Bydgoszczy w § 4 rozdziału I.

dobudowania trzeciego piętra w domu kleparskim po lewej stronie kościoła z jednoczesną restauracją pomieszczeń zajmowanych dotychczas przez Dyрекcję Okręgową Kolei Państwowych w Krakowie. Postulowano również rozbudowę Małego Seminarium w Krakowie na Nowej Wsi⁶². Gimnazjum misjonarskie w Bydgoszczy otworzyło podwoje jesienią 1931, przyjmując uczniów ze zlikwidowanego Małego Seminarium w Wilnie. Jedenastoosiowy budynek o długości 106, 25 m z czterema kondygnacjami zakończony poddaszem był przygotowany pod każdym względem na realizację w nim odpowiedzialnych zadań edukacyjno-wychowawczych⁶³. Dyrektorem gimnazjum został ks. Ludwik Moska CM, który jednocześnie pełnił funkcję proboszcza parafii św. Wincentego a Paulo. W pracy dydaktycznej mieli wspierać go księża: Gustaw Obtułowicz CM, Jan Sinka CM i Henryk Zapiór CM⁶⁴. Zasady prawne szkoły misjonarskiej w Bydgoszczy regulował statut, który w treści nawiązywał do statutów podobnych szkół prowadzonych przez Zgromadzenie⁶⁵.

Tak jak w Krakowie i w Wilnie nauczanie odbywało się w zasadzie według programu przepisane go dla gimnazjum klasycznego w czterech salach wykładowych. Uczniowie mieli również do dyspozycji pracownię przyrodniczą z odpowiednimi urządzeniami umożliwiającymi przerabianie ćwiczeń z fizyki i chemii. Szkoła posiadała również pomoce do nauki języków obcych, historii i geografii. Najbogatszy był jednak dział muzyczny, w którym były dwa fortepiany, instrumenty dęte, patefon. W szkole istniały dwie biblioteki. W uczniowskiej było około 736 tomów, natomiast w nauczycielskiej 196 tomów nie

⁶² Por. Wojtonis T., j.w., s. 23-24.

⁶³ Mieściły się w nim: kaplica, jadalnia, sypialnie, cztery sale szkolne, pracownia przyrodnicza, sala gimnastyczna, sala do nauki, sala rekreacyjna, pokój nauczycielski, kancelaria ks. dyrektora, pokój lekarski, infirmeria i szatnia. Por. Wojtonis T., j.w., s. 25.

⁶⁴ Por. Archiwum "Naszej Przeszłości" (dalej cyt. ANP) sygn. 120 Sinka J.: *Małe Seminarium. Wspomnienia, noty, uwagi*. s. 2.

⁶⁵ Por. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu. Sygn. 2957 Prywatne Gimnazjum Zgromadzenia Księżów Misjonarzy w Bydgoszczy. *Statut Prywatnego Gimnazjum Zgromadzenia Księżów Misjonarzy w Bydgoszczy*.

licząc leksykonów i encyklopedii. Dla uczniów prenumerowano czasopisma "Iskry" i "Płomyk", dla nauczycieli "Oświatę i Wychowanie". W szkole nie brakowało też organizacji uczniowskich takich jak: chór, orkiestra, kółko dramatyczne, kółko fotograficzne i sklepik uczniowski⁶⁶.

Jak wynika z zestawienia dokonanego przez nowego dyrektora ks. Hieronima Feichta CM⁶⁷ dla Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego większość grona nauczycielskiego bydgoskiego gimnazjum stanowili miejscowi nauczyciele szkół średnich. Kapłani ze zgromadzenia tylko je uzupełniali⁶⁸.

Jeśli chodzi o uczniów w roku szkolnym ich liczba w poszczególnych klasach była następująca: w pierwszej - 18, w drugiej - 25, w trzeciej - 24 oraz w czwartej - 18. Łącznie w całej szkole było 85 wychowanków. Pod względem społecznym pochodzili oni z rodzin rolniczych, urzędniczych i robotniczych, przybyli z różnych stron Polski. Najwięcej uczniów (ok. 50 %) rekrutowało się z województw poznańskiego i pomorskiego, 25 % z wileńskiego i białostockiego, reszta z innych województw z wyjątkiem lubelskiego⁶⁹.

Kiedy powrócił do Bydgoszczy poprzedni dyrektor gimnazjum - ks. Ludwik Moska CM aktualny dyrektor ks. Hieronim Feicht CM wysunął propozycję, by ks. L. Moska objął od nowego roku szkolnego 1933/34 tę funkcję. Zwrócił się z tą prośbą do Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego w piśmie z dnia 28 IV 1933⁷⁰.

Kiedy zbliżał się do końca rok szkolny 1932/33 dyrektor ks. H. Feicht CM, odpowiadając na pismo z Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego z dnia 21 kwietnia 1933 dotyczące

⁶⁶ AMS MSKM DZ. T. Korespondencja i dokumenty Domu Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Bydgoszczy z lat 1926-1937. *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 7-11 III 1933 przeprowadzonej przez okręgowego wizytatora szkół Aleksandra Tarnawskiego (dalej cyt. Wizytacja z dnia 7-11 III 1933).*

⁶⁷ Pełnił on jednocześnie obowiązki administratora parafii św. Wincentego à Paulo.

⁶⁸ Por. Wojtonis T., j.w., s. 32-33.

⁶⁹ Por. Wizytacja z dnia 7-11 III 1933, j.w.; „Rocznik Statystyczny w Bydgoszczy 1932”.

⁷⁰ Por. Wojtonis T., j.w., s. 34-35.

reorganizacji szkolnictwa, wystosował w dniu 25 czerwca 1933 pismo do kuratorium, w którym przedstawił dwie prośby. W pierwszej chodziło o wyrażenie zgody na dalsze prowadzenie w roku szkolnym 1933/34 klasy trzeciej według dawnego systemu bez utracenia praw szkoły państwowej. Druga dotyczyła przesunięcia terminu egzaminów wstępnych do szkoły na początek roku szkolnego 1933/34⁷¹.

Nie minął nawet miesiąc i okazało się, że pismo do kuratorium jest już nieaktualne. Z dniem 23 lipca 1933 decyzją wizytatora ks. J. Kryski CM "Prywatne Gimnazjum Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Bydgoszczy" zostało zamknięte. Kuratorium zostało o tym zawiadomione w dniu 28 sierpnia 1933. Likwidacja zakładu w czasie wakacji spowodowała spore zamieszanie. Z jednej strony z powodu zamknięcia szkoły uczniowie musieli odebrać swoje rzeczy, z drugiej rodzice niektórych uczniów byli zobowiązani do skontaktowania się z dyrektcją, gronem nauczycielskim, a nawet z kuratorium w celu uregulowania pewnych spraw⁷².

W tym miejscu można postawić pytanie co było przyczyną zamknięcia Małego Seminarium, na którym przecież misjonarzom tak zależało? Według ks. Henryka Zapióra CM przyczyniły się do tego względy ekonomiczne jak i opieszałość w przekazywaniu chesnego przez uczniów. Na pewno nie był to jednak główny powód. Bezpośrednią przyczyną likwidacji okazał się brak wykładowców o pełnych kwalifikacjach. Opierając się jedynie na sprawozdaniu z wizytacji w dniach 7-11 marca 1933 przeprowadzonej przez wizytatora A. Tarnawskiego można było sądzić, że poziom nauczania w gimnazjum jest dość dobry⁷³. Jednak w listach ks. dyrektora H. Feichta CM kierowanych do wizytatora ks. J. Kryski CM ukazuje się trochę inny obraz. I tak w liście z dnia 18 września 1932 r. informował on wizytatora o problemach dotyczących kwalifikacji zawodowych profesorów gimnazjum. Ks. G. Obtułowicz CM nie miał otrzymać

⁷¹ Por. AMS DZ. T. Korespondencja i dokumenty Domu Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Bydgoszczy z lat 1926-1937. *Pismo ks. H. Feichta CM do Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego z dnia 25 VI 1933.*

⁷² Por. Wojtonis T., j.w., s. 42.

⁷³ Por. Wojtonis T., j.w., s. 43.

zatwierdzenia pod żadnym warunkiem; co do ks. H. Kellnera CM ustalono, że nie może nauczać języka niemieckiego, może natomiast uczyć religii i śpiewu. W odniesieniu do ks. H. Zapiórá CM zdecydowano, że uzyska zatwierdzenie tylko na jeden rok do wykładania historii, ale nie do języka łacińskiego (z wyjątkiem klasy pierwszej). Spośród świeckich nauczycieli prawdopodobnie mógł nie uzyskać zatwierdzenia Schlingler (polonista)⁷⁴. Można zaryzykować stwierdzenie, że brak pełnych kwalifikacji zawodowych księży nauczających w gimnazjum był przyczyną wszystkich nieporozumień, do jakich dochodziło w relacjach między misjonarzami a kuratorium, i to nie tylko w przypadku gimnazjum bydgoskiego⁷⁵. Negatywnie na funkcjonowanie szkoły wpłynęła zmiana na stanowisku dyrektora, połączona jeszcze z funkcją administratora parafii⁷⁶.

Absolwenci Małego Seminarium czyli niższego gimnazjum kontynuowali naukę w "Prywatnym Gimnazjum Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Krakowie"⁷⁷. W roku 1921 dyrekcja gimnazjum wystosowała pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, zwracając się z prośbą aby ministerstwo łaskawie zezwoliło, by wychowankowie [gimnazjum misjonarskiego] składali maturę we własnym zakładzie i by wyznaczyło delegata w charakterze przewodniczącego komisji

⁷⁴ Por. AMS DZ. T. Korespondencja i dokumenty Domu Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Bydgoszczy z lat 1926-1937. *List ks. H. Feichta CM do wizytatora ks. J. Kryski CM z dnia 18 IX 1932.*

⁷⁵ Por. AMS DZ T. Korespondencja i dokumenty 1915-1939. *List ks. H. Feichta CM do wizytatora ks. J. Kryski CM z dnia 18 XI 1926.* Pisze w nim m. in. o tym, że ks. W. Skrabel nie otrzymał zatwierdzenia od Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na stanowisko nauczyciela w gimnazjum wileńskim ze względu na brak kwalifikacji naukowych i praktyki nauczycielskiej w szkole średniej ogólnokształcącej.

⁷⁶ Por. AMS DZ. T. Korespondencja i dokumenty Domu Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Bydgoszczy z lat 1926-1937. *List ks. H. Feichta CM do wizytatora ks. J. Kryski CM z dnia 5 X 1932.*

⁷⁷ W użyciu była też inna nazwa: "Prywatne Gimnazjum Męskie Zgromadzenia Księży Misjonarzy".

egzaminacyjnej, złożonej z profesorów, w zakładzie wykładowych⁷⁸. Początkowo odpowiedź ministerstwa była negatywna⁷⁹, później uległa zmianie i na podstawie reskryptu Ministra WRiOP z dnia 9 maja 1921 (l. 9602/ S. II) Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego utworzyło osobną komisję pod przewodnictwem delegata Kuratorium do przeprowadzenia egzaminu dojrzałości w gimnazjum prowadzonym przez misjonarzy⁸⁰. Mimo iż w dokumencie podkreślono, że uczyniono to wyjątkowo, kolejne lata pokazały że zdawanie matury państwowej w szkole misjonarskiej stało się normalną praktyką⁸¹.

Następne lata przyniosły kolejne prawa nadane przez Ministerstwo WRiOP. W dniu 21 lutego 1924 Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego poinformowało, że zgodnie z rozporządzeniem Ministerstwa WRiOP z dnia 9 lutego 1924 (nr 12751/11.23) zakład misjonarski w Krakowie otrzymał na przeciąg roku szkolnego 1923/24 niepełne prawa gimnazjów państwowych określone w § 3 litera B rozporządzenia Ministerstwa WRiOP z dnia 11 stycznia 1924 (nr 12296/11/23)⁸². Takie same prawa nadano w roku szkolnym 1924/25, 1925/26 i 1928/29⁸³, natomiast w roku szkolnym 1926/27 i 1927/28 pełne prawa gimnazjów

⁷⁸ Por. AMS GMKM T. Korespondencja gimnazjum [1921-1948]. *Pismo Dyrekcji Prywatnego Gimnazjum Zgromadzenia Księża Misjonarzy w Krakowie do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie z dnia 19 II 1921.*

⁷⁹ Por. AMS GMKM T. Korespondencja do gimnazjum [1921-1959]. *Pismo z Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego z dnia 9 IV 1921.*

⁸⁰ Por. AMS GMKM T. Korespondencja do gimnazjum [1921-1959]. *Pismo z Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego z dnia 30 V 1921.*

⁸¹ Por. AMS GMKM T. Protokoły główne z egzaminów dojrzałości z lat 1920/21-1936/37.

⁸² Por. AMS GMKM T. Korespondencja do gimnazjum [1921-1959]. *Pismo z Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego z dnia 21 II 1924.*

⁸³ Niepełne prawa gimnazjów państwowych określono dokładnie w § 1 pod literą "b" rozporządzenia z dnia 7 XI 1924 nr 12600/ II (Dziennik Urzędowy Ministerstwa WRiOP nr 20/142 z roku 1924 poz. 206; Por. AMS brak sygn. Akta Gimnazjum Męskiego Księża Misjonarzy w Krakowie. *Pismo z Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego z dnia 9 XII 1924; Pismo z Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego z dnia 2 VI 1928.*

państwowych⁸⁴. W 1931 roku dyrektor gimnazjum misjonarskiego ks. P. Dylla w imieniu wizytatora Polskiej Prowincji Księży Misjonarzy zwrócił się z prośbą do Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego o przyznanie pełnych praw szkół państwowych "Gimnazjum Męskiemu Księży Misjonarzy w Krakowie" motywując to tym, że wcześniej szkoła posiadała prawa szkół publicznych, w tym przez dwa lata pełne prawa. Dodał również, że szkoła spełnia warunki podane przez Ministerstwo WRiOP w rozporządzeniu z dnia 1 maja 1929 odnośnie do uzyskania pełnych praw dla gimnazjów prywatnych, szczególnie jeśli chodzi o § 4 pkt. "a" i "b" (*konstrukcja programu naukowego celowa i wychowanie młodzieży w duchu wyraźnie państwowym*). Najlepszym dowodem potwierdzającym wychowanie młodzieży w duchu państwowym i patriotycznym był okólnik Ministerstwa WRiOP z 10 maja 1920 nr 2573, jak również praca misjonarzy na polu oświatowym zarówno w Ameryce Północnej (prowadzenie Kolegium Polsko-Amerykańskiego czyli niższego i wyższego gimnazjum św. Jana Kantego w Erie) jak i Ameryce Południowej w Brazylii (prowadzenie drukarni, burs i szkół)⁸⁵. Odpowiedzią na ten memoriał było rozporządzenie Ministerstwa WRiOP z dnia 24 V 1930 (nr II 9660/30) nadające gimnazjum misjonarskiemu począwszy od roku szkolnego 1930/31 niepełne prawa gimnazjów państwowych⁸⁶. W kolejnych latach wspomniane Ministerstwo potwierdzało te prawa⁸⁷.

⁸⁴ Pełne prawa gimnazjów państwowych określone były w § 1 pod literą "a" rozporządzenia z dnia 7 XI 1924; por. AMS GMKM T. Korespondencja do gimnazjum [1921-1959]. *Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego z dnia 6 V 1927*. Pełne prawa gimnazjów państwowych nadano zgodnie z rozporządzeniem Ministerstwa WRiOP z dnia 11 kwietnia 1927 (nr II. 3913/27).

⁸⁵ Por. AMS GMKM T. Korespondencja gimnazjum [1921-1948]. *Pismo ks. P. Dylli do Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego z dnia 3 II 1931*.

⁸⁶ Por. AMS GMKM T. Protokoły główne z egzaminów dojrzałości [1920/21-1936/37]. *Protokół główny z egzaminu dojrzałości w roku szkolnym 1930/31 z dnia 9 VI 1931*.

⁸⁷ Por. AMS GMKM T. Protokoły główne z egzaminów dojrzałości [1920/21-1936/37]. *Protokoły z lat 1931/32-1936/37*.

Zakład misjonarski prowadzony był według programu państwowego gimnazjum klasycznego z językiem łacińskim i greckim dostosowanym do planów państwowych. Jedną z różnic była na pewno liczba klas. W skład "Gimnazjum Męskiego Księży Misjonarzy w Krakowie" wchodziły tylko trzy klasy tzn. szósta, siódma i ósma. Ten stan zmienił się z dniem 1 września 1931, kiedy to klasa szósta została przeniesiona do Wilna. Od roku szkolnego 1931/32 do 1936/37 były już tylko dwie klasy⁸⁸.

Gimnazjum mieściło się w dwóch krakowskich domach misjonarskich na Kleparzu (klasy szósta i siódma) i na Stradomiu (klasa ósma). Po przeniesieniu klasy szóstej siedzibą gimnazjum pozostał wyłącznie budynek na Kleparzu⁸⁹.

Trudno jest ustalić ilu było uczniów w latach 1918/19-1927/28 z powodu braku odpowiednich materiałów. Pełne dane liczbowe dotyczą więc lat 1928/29-1935/36. Przedstawia to tabela 11.

Tabela 11: Statystyka uczniów Gimnazjum Męskiego Księży Misjonarzy w Krakowie w latach 1928/29-1935/36

Rok	Klasa VI		Klasa VII		Klasa VIII		Łącznie	
	półrocze		półrocze		półrocze		półrocze	
	I	II	I	II	I	II	I	II
1928/ 1929	29	23	19	17	24	24	72	64
1929/ 1930	23	21	24	21	17	16	64	58
1930/ 1931	18	17	17	16	21	21	56	54
1931/ 1932	-	-	13	13	16	16	29	29

⁸⁸ Por. AMS GMKM T. Korespondencja do gimnazjum [1921-1959]. *Pismo z Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego do Dyrekcji Gimnazjum Męskiego Zgromadzenia Księży Misjonarzy z dnia 23 I 1932.*

⁸⁹ Por. AMS GMKM T. Sprawozdania roczne [1924/25-1949/50]; T. Wizytacje [1929-1939].

1932/ 1933	-	-	21	19	21	19	42	38
1933/ 1934	-	-	17	17	18	18	35	35
1934/ 1935	-	-	24	22	17	17	46	44
1935/ 1936			25	23	22	22	47	45
1936/ 1937	-	-	-	-	21	21	21	21

Źródło: AMS GMKM T. Wizytacje [1929-1936]. *Sprawozdania z wizytacji za lata 1928/29-1936/37.*

Najwięcej uczniów w interesującym nas okresie uczęszczało do Gimnazjum w roku 1928/29 - ok. 70. Później ich liczba zaczęła się zmniejszać. Przez następne dwa lata czyli tak długo jak w gimnazjum funkcjonowały trzy klasy, było ich ponad 50. W kolejnych latach średnio w szkole uczyło się ok. 35 gimnazjalistów.

Grono nauczycielskie w większości składało się z profesorów krakowskich szkół średnich. Jednak w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości można było spotkać wśród nauczycieli kilku misjonarzy: języka łacińskiego i greckiego uczyli: ks. Bernard Niesłony CM, Gustaw Obtułowicz; języka francuskiego - ks. Wacław Knapik CM; zajęcia z łaciny prowadził także ks. Henryk Śmidoda CM; propedeutykę filozoficzną wyładał ks. dr Tadeusz Petrzyk CM i ks. dr Paweł Dylla CM. Wśród świeckich profesorów natomiast przez wiele lat nauczali następujący profesorowie: języka polskiego - dr S. Sierwin; historii - S. Kozłowski. Skład grona pedagogicznego, tytułem przykładu, można prześledzić w oparciu o sprawozdanie z roku szkolnego 1930/31.

Tabela 12: Wykaz nauczycieli w Gimnazjum Męskim Księży Misjonarzy w Krakowie w roku szkolnym 1930/31

Lp	Nazwisko i imię	Rok rozpoczęcia pracy nauczycielskiej	Kategoria nauczyciela	Przedmiot	Ilość godzin	Inne szkoły, w których uczy
1	Bielak Antoni	1896	docho- dzący	matematyka	9	emeryt z gimnazjum V w Krakowie
2	Drożdżkowski Eugeniusz	1904	jw.	j. niemiecki	3	I Gimnazjum im. B. Nowodwor-skiego
3	Dylla Paweł ks. CM	1915	domowy	religia	4	-
4	Fidziński Feliks	1915	docho- dzący	ćwiczenia cielesne	9	I Gimnazjum im. B. Nowodworskiego
5	Hamel Bernard	1921	jw.	j. francuski	5	dyrektor Alliance Francaise
6	Kurzawa Franciszek	1905	jw.	j. łaciński, j. grecki	5	I Gimnazjum im. N. Nowodworskiego

7	Liszkowicz Piotr	1906	jw.		j. grecki	8	III Gimnazjum im. Jana III Sobieskiego, Prywatne Gimnazjum. Żeńskie im. Królowej Jadwigi
8	Myszka Jan ks. CM	1927	domowy		dogmatyka	2	-
9	Petelenc Ignacy	1909	jw.		j. niemiecki	6	Szkoła Ekonomiczno- Handlowa, Prywatne Gimnazjum Żeńskie im. Królowej Jadwigi
10	Pilech Jan	1906	jw.		j. polski	6	Państwowe Seminarium Nauczycielskie, Prywatne Gimnazjum im. Stanisława Jaworskiego
11	dr Piwarski Kazimierz	1926	jw.		historia	9	docent Umwersytetu Jagiellońskiego
12	Roskosz Józef	1901	jw.		matematyka, fizyka	6	VII Gimnazjum Adama Mickiewicza
13	Skoczylas Ludwik	1905	jw.		j. polski	4	II Gimnazjum św. Jacka
14	Stach Jan	1899	jw.		przyroda	4	Prywatne Gimnazjum im. Stanisława Jaworskiego

15	Ślesiona Franciszek ks. CM	1919	domowy	filozofia	3	-
16	Świerczek Wendelin ks. CM	1915	domowy	muzyka	5	-
17	Tara Józef	1909	jw.	j. łaciński, j. grecki	13	II Gimnazjum św. Jacka
18	Wallek- Walewski	1909	jw.	muzyka	2	konserwatorium

Źródło: Por. AMS GKM T. Sprawozdania roczne [1924/25-1949/50]. *Sprawozdanie roczne z roku 1930/31.*

Za wszystko, co się działo w szkole, odpowiadał ks. dyrektor mianowany przez wizytatora. Tę funkcję w okresie międzywojennym sprawowali następujący kapłani ze Zgromadzenia Misji.

Tabela 13: Dyrektorzy Gimnazjum Męskiego Księża Misjonarzy w Krakowie w latach 1918/19-1938/39

p.	Nazwisko i imię	Okres
1	ks. Paweł Kurtyka CM	1918-1920
2	ks. Paweł Dębiński CM	1920-1925
3	ks. Paweł Kurtyka CM	1925-1927
4	ks. Paweł Dylla CM	1927-1928
5	ks. Hieronim Feicht CM	1928-1930
6	ks. Paweł Dylla CM	1930-1933
7	ks. Jan Sinka CM	1933-1936
8	ks. Alojzy Konieczny CM	1936-1939

Źródło: AMS PM Teczki księży: Pawła Dylli CM, Pawła Dębińskiego CM, Hieronima Feichta CM, Alojzego Koniecznego CM, Pawła Kurtyki CM i Jana Sinki CM.

W oparciu o powyższą tabelę można zauważyć, że dwóch kapłanów funkcję dyrektora spełniało dwukrotnie. Byli to ks. Paweł Dylla CM i ks. Paweł Kurtyka CM. Najdłużej, bo aż 5 lat, pełnił ją ks. Paweł Dębiński CM. Średnio zaś kadencja dyrektora trwała 3 lata.

Analizując nauczanie w gimnazjum misjonarskim należy podać wykaz obowiązujący przedmiotów.

Tabela 14: Wykaz przedmiotów w Gimnazjum Męskim Ksłęży Misjonarzy

P.	Klasa VI	Klasa VII	Klasa VIII
Obowiązkowe			
1.	religia	religia	religia
2.	j. polski	j. polski	j. polski
3.	j. niemiecki	j. niemiecki	j. niemiecki
4.	j. łaciński	j. łaciński	j. łaciński
5.	j. grecki	j. grecki	j. grecki
6.	historia	historia	historia
7.	przyrod- znawstwo	przyrod- znawstwo	przyrod- znawstwo
8.	matematyka	matematyka	matematyka
9.	śpiew	fizyka	fizyka
10.	-	chemia	chemia
11.	-	propedeutyka filozoficzna	propedeutyka filozoficzna
12.	-	śpiew	śpiew
Nadobowiązkowe			
13.	j. francuski	j. francuski	j. francuski
14.	j. angielski	-	-

Źródło: AMS GMKM T. Sprawozdania roczne [1924/25-1949/50].

Zmiany w programie dotyczące wprowadzania dodatkowych przedmiotów albo większej liczby godzin były dokonywane w uzgodnieniu z kuratorium. Zawsze miały na celu lepsze przygotowanie uczniów do zadań, które mieli spełniać w przyszłości jako misjonarze. Szczególnie dotyczyło to nauki języków obcych: francuskiego i angielskiego. Jeśli chodzi o pierwszy z nich można powiedzieć, że był on głównym językiem jakim posługiwano się w Zgromadzeniu, szczególnie

w korespondencji urzędowej. Znajomość wspomnianych języków była potrzebna przede wszystkim do pracy w licznych placówkach misyjnych rozsianych w Chinach jak i wśród Polonii mieszkającej w Brazylii, Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej i Francji⁹⁰.

Analizując sprawozdania z wizytacji przeprowadzanych przez przedstawicieli Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego można wysnuć następujące wnioski.

Poziom lekcji w gimnazjum świadczył o umiejętnej, starannej i celowej pracy nauczycieli. Ogólny poziom wiedzy uczniów oceniano pozytywnie. Program naukowy starano się dostosować do programu gimnazjum państwowego. Nieznaczne odchylenia, były związane z ogólnym kierunkiem kształcenia, mające na celu przygotowanie młodych ludzi w przyszłości do kapłaństwa, np. na lekcjach języka polskiego wprowadzono osobne ćwiczenia stylistyczne i retoryczne dla wszystkich uczniów - po 4 godziny tygodniowo - pod kierownictwem ks. dyrektora. Przełożony domu prowadził również zajęcia z literatury patrystycznej, zapoznając uczniów z dziełami Ojców Kościoła i autorów klasycznych łacińskich i greckich, także w wymiarze 4 godzin tygodniowo⁹¹.

Gimnazjum było dostatecznie wyposażone w pomoce naukowe, które starano się systematycznie uzupełniać. Szczególnie obfite były zbiory przyrodnicze i etnograficzne. Z powodu braku odpowiedniej sali zajęcia z fizyki odbywały się w VII Państwowym Gimnazjum Żeńskim im. A. Mickiewicza, a w następnych latach w III Państwowym Gimnazjum Męskim im. Króla Jana Sobieskiego i X Państwowym Gimnazjum Żeńskim im. Królowej Wandy. Używano podręczników zalecanych przez kuratorium⁹².

⁹⁰ AMS GMKM T. Sprawozdania roczne [1924/25-1949/50]. *Sprawozdanie roczne za rok 1931/32 ze stanu wychowania i nauczania* (dalej cyt. *Sprawozdanie roczne za rok 1931/32*).

⁹¹ AMS GMKM T. Wizytacje [1929-1936]. *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 15 II 1929 przeprowadzonej przez wizytatora szkolnego Juliusza Kydryńskiego*.

⁹² AMS GMKM T. Wizytacje [1929-1936]. *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 9 III 1930 przeprowadzonej przez wizytatora szkolnego Juliusza Kydryńskiego* (dalej cyt. *Wizytacja z dnia 9 III 1930*); Por. AMS GMKM T. Wizytacje [1929-1936].

Wiedzę zdobytą podczas lekcji uczniowie uzupełniali i pogłębiali w czytelni szkolnej, zaopatrzonej w kilkanaście czasopism periodycznych.⁹³ Na początku korzystano głównie z książek umieszczonych w bibliotekach domów misjonarskich na Stradomiu i na Nowej Wsi. Z czasem część dzieł wydzielono, tworząc w roku 1934 stałą bibliotekę gimnazjalną⁹⁴, systematycznie zaczęto też kupować nowe książki. W roku szkolnym 1935/36 biblioteka gimnazjalna liczyła 665 dzieł. Uczniowie przeczytali 870 książek, na jednego przypadało od 7 do 40 książek⁹⁵

W gimnazjum działało kilka organizacji uczniowskich. Najbardziej prężną było Kołko Oświatowo-Misyjne. Podczas zebrań, które odbywały się co dwa tygodnie wygłaszano referaty z różnych dziedzin wiedzy⁹⁶, umieszczane niekiedy w piśmie "Meteor" redagowanym przez starszych kleryków. Zadaniem wspomnianego "Kółka"⁹⁷ było niesienie wzajemnej pomocy, pogłębianie idei misyjnej, poznawanie zabytków i dzieł sztuki

Sprawozdanie z wizytacji z dnia 3 IV 1932 przeprowadzonej przez wizytatora szkolnego Władysława Wierzbickiego (dalej cyt. Wizytacja z dnia 3 IV 1932).

⁹³ Zarząd świetlicy prenumerował 15 czasopism, m. in.: "Tęczę", "Iskry", Polskę Niepodległą", "Kuźnię młodych", Młodzież misyjną" i "Stadion". por. *Sprawozdanie roczne za rok 1931/32, j.w.*,

⁹⁴ Utworzenie biblioteki dokonało się na życzenie wizytatora szkolnego (Pismo z Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego II-6989/34). W skład nowej biblioteki wszedł m.in. częściowo księgozbiór z zamkniętego gimnazjum bydgoskiego. Por. AMS GMKM T. Sprawozdania roczne [1924/25-1949/50] *Sprawozdanie roczne ze stanu nauczania i wychowania za rok szkolny 1933/34* (dalej cyt. *Sprawozdanie roczne za rok 1933/34*); *Sprawozdanie za rok szkolny 1934/35*.

⁹⁵ AMS GMKM T. Wizytacje [1929-1936]. *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 24 II 1936 przeprowadzonej przez wizytatora szkolnego Władysława Wierzbickiego* (dalej cyt. *Wizytacja z 24 II 1936*).

⁹⁶ Np. w roku 1931/32 wygłoszono m.in. następujące referaty: "W stulecie Powstania Listopadowego", "Sześćsetlecie bitwy pod Płowcami", Waszyngton a powstanie Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej", Dodatnie i ujemne cechy sportu", "Polska wobec misji zagranicznych". por. *Sprawozdanie roczne za rok 1931/32, j.w.*,

⁹⁷ AMS GMKM T. Wizytacje [1929-1936]. *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 9 III 1933 przeprowadzonej przez wizytatora szkolnego Władysława Wierzbickiego* (dalej *Wizytacja z dnia 9 III 1933*).

oraz uczęszczanie na przedstawienia teatralne⁹⁸. W ramach wspomnianego Kółka istniało kilka sekcji. Jedną z nich była sekcja znaczkowa, która obok filatelistyki zajmowała się zbieraniem zużytych znaczków. Ofiary uzyskane ze sprzedaży znaczków przeznaczano na rzecz misji polskiej w Chinach⁹⁹. Istniały też sekcja fotograficzna i liturgiczna¹⁰⁰. Oprócz kółka oświatowego działały również kółka przedmiotowe: polonistyczne, germanistyczne i filologii klasycznej¹⁰¹. Gimnazjaliści należeli do "Przysposobienia Wojskowego" i Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej. Ważną organizacją na terenie gimnazjum był samorząd identyczny z samorządem seminaryjnym. W jego skład wchodził dziekan, 2 kuratorów klas, 2 kuratorów paupertatis¹⁰², 2 kuratorów sanitatis¹⁰³, dyrygent chóru i orkiestry, bibliotekarz i kurator zabaw i spraw wojskowych¹⁰⁴.

Poruszając sprawy wychowania religijno-moralnego należy zaznaczyć, że było ono zgodne z duchem Zgromadzenia Misji, którego członkami stawali się uczniowie po ukończeniu drugiego roku Seminarium Internum, odbywanego w ramach szóstej klasy. Przed rozpoczęciem roku szkolnego gimnazjaliści odprawiali zawsze ośmiodniowe rekolekcje. Codziennie uczestniczyli we wspólnych ćwiczeniach duchowych Zgromadzenia. Często uczestniczyli w akademiach i obchodach religijnych z okazji uroczystości kościelnych, przyczyniając się do ich uświetnienia przez aktywny udział w ceremoniach i śpiewie. Za wychowanie odpowiedzialny był przede wszystkim ksiądz dyrektor, szczególnie poza zajęciami szkolnymi i w internacie. Sprawy wychowania nie wchodziły natomiast w zakres obowiązków nauczycieli. Niemniej dyrektor podczas częstych

⁹⁸ W roku szkolnym 1931/32 uczniowie byli na "Dziadach" Adama Mickiewicza i "Egmontcie" Wolfganga Goetego w teatrze miejskim. por. *Sprawozdanie roczne za rok 1931/32*.

⁹⁹ Np. w roku 1931/32 wysłano 130 zł. Por. *Sprawozdanie roczne za rok 1931/32*.

¹⁰⁰ *Sprawozdanie roczne za rok 1933/34, j.w.*

¹⁰¹ *Sprawozdanie roczne za rok 1933/34, j.w.*

¹⁰² Czyli odpowiadających za środki czyszczące.

¹⁰³ Zajmujących się chorymi.

¹⁰⁴ Por. *Sprawozdania z wizytacji jak i sprawozdania roczne*.

konferencji z nauczycielami i lekarzem szkolnym omawiał charakter i właściwości psychofizyczne poszczególnych uczniów, co z pewnością ułatwiało pracę nad każdym z wychowanków¹⁰⁵.

Oceniając młodzież pod względem wychowania, wizytator szkolny Władysław Horbacki w sprawozdaniu powizytacyjnym z roku 1934 napisał m. in.: *Zagadnienie dyscypliny szkolnej, organizacji pracy na terenie Zakładu posiada całkiem inny niż w zwykłej szkole charakter i w tej formie jak szkołach świeckich nie istnieje. Młodzież jest karna, bardzo pilna, pracowita i wzorowa w ustosunkowaniu się do pracy w szkole i życia szkolnego*¹⁰⁶.

W gimnazjum kładziono również wielki nacisk na wychowanie obywatelskie. Służyły temu uroczyste obchody urządzone z okazji Święta Konstytucji 3 Maja, Odzyskania Niepodległości 11 listopada¹⁰⁷. Różne obchody i uroczystości urządzone w gimnazjum miały zawsze bogatą oprawę muzyczną, na którą składał się poważny repertuar zespołów wokально-orkiestralnych. W szkole działało kilka chórów: chór męski czterogłosowy pod kierunkiem ks. Leona Świerczka lub jednego z uczniów; chór jedno i dwugłosowy ubogacający przez cały rok Msze święte kłeryckie; chór gregoriański pod kierunkiem ks. Wendelina Świerczka. Istniała również orkiestra symfoniczna pod kierunkiem Ludwika Michniewskiego¹⁰⁸.

Wychowanie estetyczne w zakładzie uzupełniano poprzez zwiedzanie wystaw i zabytków, głównie w czwartki, kiedy przypadał dzień wolny od nauki¹⁰⁹. Np. w roku 1933/34 młodzież zwiedziła wystawę pamiątek po Janie III Sobieskim na Wawelu, wystawę drzeworytów w Pałacu Sztuk Pięknych¹¹⁰. Z kolei w roku szkolnym 1935/36 oprócz poznawania kościołów (szczególnie katedry św. Stanisława) obejrzano wystawy w Pałacu

¹⁰⁵ *Sprawozdanie roczne za rok 1933/34, j.w.*

¹⁰⁶ AMS GKM T. Wizytacje [1929-1936]. *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 7 III 1934 przeprowadzonej przez wizytatora szkolnego Władysława Horbackiego.*

¹⁰⁷ *Por. Wizytacja z dnia 9 III 1930, j.w.*

¹⁰⁸ AMS GKM T. Wizytacje [1929-1936]. *Sprawozdanie z wizytacji z dnia 13-14 III 1930 przeprowadzonej przez wizytatora szkolnego Eugeniusza Balińskiego; por. Sprawozdanie roczne za rok 1933/34.*

¹⁰⁹ *Por. Wizytacja z dnia 9 III 1930, j.w.*

¹¹⁰ *Sprawozdanie roczne za rok 1933/34.*

Sztuk Pięknych, Muzeum Narodowym, Muzeum Matejki i Czartoryskich. Młodzież udała się też na Kopiec Piłsudskiego tzw. Sowiniec oddając cześć Marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu¹¹¹.

W szkole misjonarskiej nie zaniedbywano też wychowania fizycznego, za które odpowiedzialny był zawsze świecki nauczyciel. Oprócz programowych ćwiczeń odbywanych na boisku lub w sali gimnastycznej, uczniowie uprawiali różne dyscypliny sportu takie jak: łyżwiarstwo, tenis¹¹². W czwartki gimnazjaliści odbywali wycieczki wraz z dyrektorem np. do Panieńskiej Skały, na Bielany, do Mogiły, do Ojcowa, do Mościc i do Tarnowa. Wolny czas podczas wakacji letnich spędzano w domu wypoczynkowym Zgromadzenia w Krzeszowicach, miejscowości o dobrych walorach klimatycznych¹¹³.

W roku szkolnym 1933/34 Zgromadzenie Księży Misjonarzy dostosowując się do nowych przepisów w szkolnictwie wystąpiło z prośbą o możliwość dalszego prowadzenia gimnazjum na warunkach dotychczasowych, zatwierdzenia statutu szkoły i pieczęci¹¹⁴. W odpowiedzi na tę prośbę Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego wydało orzeczenie, w którym poinformowało, że Zgromadzenie na podstawie ust.1 art. 12 ustawy z dnia 11 marca 1932 o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych oraz na podstawie § 22 rozporządzenia Ministerstwa WRiOP z dnia 7 czerwca 1932 ma prawo do dalszego prowadzenia szkoły, zatwierdzając jednocześnie statut i pieczęć szkolną¹¹⁵.

Dnia 30 kwietnia 1937 zarząd Zgromadzenia Księży Misjonarzy złożył prośbę do Kuratorium Okręgu Szkolnego

¹¹¹ Por. *Wizytacja z 24 II 1936*, j.w.

¹¹² Por. *Wizytacja z dnia 9 III 1930*, j.w.; *Wizytacja z dnia 3 IV 1932*, j.w.

¹¹³ Por. *Wizytacja z dnia 9 III 1933*, j.w.; *Sprawozdanie roczne 1933/34*, j.w.

¹¹⁴ AMS GMKM T. Korespondencja gimnazjum [1921-1948]. *Pismo ks. wizytatora J. Kryski CM do Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego z dnia 6 IV 1934*.

¹¹⁵ AMS GMKM T. Korespondencja do gimnazjum [1921-1959]. *Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego do Zarządu Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Krakowie z dnia 17 V 1934*.

Krakowskiego o możliwość otwarcia gimnazjum według nowych zasad zgodnych z ust. 2 art. 2 ustawy z dnia 11 marca 1932 o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych¹¹⁶. Odpowiadając na podanie złożone przez misjonarzy Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego w dniu 9 czerwca 1937 wydało orzeczenie zezwalające na otwarcie szkoły w ciągu najbliższego roku¹¹⁷. Pół roku później Prywatne Gimnazjum Męskie Księża Misjonarzy w Krakowie decyzją ministra WRiOP z dnia 14 stycznia 1938 (nr II S. 11707/37) otrzymało od drugiego półrocza roku szkolnego 1937/38 uprawnienia państwowych gimnazjów państwowych¹¹⁸. Otwierając nowe gimnazjum misjonarze myśleli również o utworzeniu w przyszłości liceum ogólnokształcącego z wydziałem klasycznym. W tym celu w dniu 31 stycznia 1938 złożyli odpowiedni wniosek w Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego. Pozytywną odpowiedź otrzymali w dniu 15 marca 1938¹¹⁹. Do otwarcia liceum przed wybuchem II wojny światowej niestety nie doszło.

Prywatne Gimnazjum Męskie Księża Misjonarzy w nowej formie istniało dwa lata. Kontynuowało dobre tradycje. Jeśli chodzi o stan liczbowy uczniów zachowały się tylko dane z roku szkolnego 1937/38. W klasie pierwszej było 48 uczniów, w drugiej - 85 (dwa oddziały), w trzeciej - 44 i w czwartej - 49. Łącznie we wszystkich klasach było 226 gimnazjalistów. W ciągu roku liczba ta zmniejszyła się do 217¹²⁰.

¹¹⁶ AMS GKM T. Korespondencja gimnazjum [1921-1948]. *Pismo Zarządu Zgromadzenia Księża Misjonarzy do Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego z dnia 30 IV 1937.*

¹¹⁷ AMS GKM T. Korespondencja do gimnazjum [1921-1959]. *Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego do Zarządu Zgromadzenia Księża Misjonarzy w Krakowie z dnia 9 VI 1937.*

¹¹⁸ AMS GKM T. Korespondencja do gimnazjum [1921-1959]. *Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego do Zarządu Zgromadzenia Księża Misjonarzy w Krakowie z dnia 4 I 1938.*

¹¹⁹ AMS GKM T. Korespondencja do gimnazjum [1921-1959]. *Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego do Zarządu Zgromadzenia Księża Misjonarzy w Krakowie z dnia 15 III 1938.*

¹²⁰ AMS GKM T. Świadectwa szkolne [1937/38-1938/39].

Dla całokształtu obrazu gimnazjum misjonarskiego należy wspomnieć jeszcze o maturzystach. Było ich na przestrzeni okresu międzywojennego ponad 200. Łączną liczbę w poszczególnych latach przedstawia tabela 15.

Tabela 15: Maturzyści 1921-1937

Rok	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Ilość	12	-	7	8	7	10
Rok	1927	1928	1929	1930	1931	1932
Ilość	7	10	24	15	20	15
Rok	1933	1934	1935	1936	1937	Łącznie
Ilość	12	18	17	21	20	223

Źródło: AMS GKM T. Protokoły główne z egzaminu dojrzałości [1920/21-1936/37].

W latach dwudziestych liczba maturzystów z poszczególnych roczników nie przekraczała 10, z wyjątkiem roku 1921. Sytuacja ta zmieniła się w roku 1930, kiedy to egzamin dojrzałości zdało 15 absolwentów gimnazjum misjonarskiego. Najwięcej abiturientów, bo 20, było w roku 1931 i 1937.

W ostatnich dwóch latach przed rozpoczęciem II wojny światowej dwa roczniki ukończyły gimnazjum ogólnokształcące tzw. małą maturą. W 1938 było ich 48, a roku 1939 - 30. Mieli oni kontynuować naukę w dwuletnim liceum, niestety nie powstało w Krakowie. Ks. Wizytator postanowił otworzyć je w Wilnie. Nie wiadomo jednak, jakie były jego losy.

Gimnazjum misjonarskie w Krakowie od roku szkolnego 1931/32 stanowiły tylko dwie klasy: siódma i ósma. Dwie pierwsze zostały przeniesione do Wilna. Można powiedzieć, że właściwie było to jedna szkoła, która mieściła się w dwóch odrębnych budynkach i miastach. Zdecydowano się na taki krok

kierując się dobrem gimnazjalistów z V i VI klasy, odbywających jednocześnie Seminarium Internum.

Należy w tym miejscu postawić pytanie ilu uczniów ukończyło wspomniane klasy w gimnazjum wileńskim. Pokazuje to tabela 16.

Tabela 16: Statystyka uczniów Prywatnego Gimnazjum w Wilnie w latach 1931/32-1935/36

Rok	Klasa V		Klasa VI		Łącznie	
1931/ 32	44	35	25	24	69	59
1932/ 33	49	36	29	19	78	55
1933/ 34	40	34	32	29	72	63
1934/ 35	37	32	32	27	69	59
1935/ 36			A 31 B 48	A 26 B 33	79	59

Źródło: LCVA sygn. 194 Prywatne Gimnazjum Księża Misjonarzy. T. Katalogi główne z lat 1931/32-1935/36.

W latach 1931/32 - 1935/36 stan liczbowy uczniów gimnazjum wileńskiego utrzymywał się w miarę na stałym poziomie ok. 70. Jak wynika z tabeli 40 w roku szkolnym były dwa oddziały w klasie szóstej. W następnym roku połączono je w jeden oddział, który liczył 57 uczniów. Ta grupa w roku 1937/38 przystąpiła do matury, która dla wszystkich 54 gimnazjalistów zakończyła się pomyślnie. Zdali oni ją jeszcze w starym systemie, który już nie obowiązywał w krakowskim gimnazjum.

Misjonarze nie byli jedynymi, którzy prowadzili Małe Seminarium. Wiele zgromadzeń a także diecezja urządzało

podobne zakłady z myślą o młodych ludziach, którzy w taki sposób mogli się przygotowywać do kapłaństwa. I choć było wiele podobieństw, można dostrzec też pewne różnice. Warto może przyrzeć się dwom zgromadzeniom zakonnym: Saletynom i Salezjanom.

Saletyni kandydatów do zgromadzenia przygotowywali w Małym Seminarium w Dębowcu koło Jasła. Podobnie jak u misjonarzy była to szkoła średnia typu klasycznego. Chłopcy odbywali naukę przez siedem lat, kończąc ją egzaminem maturalnym. Jako absolwenci wstępowali do nowicjatu. Po rocznym nowicjacie rozpoczynali studia filozoficzno-teologiczne¹²¹.

U Salezjanów, którzy prowadzili już od dawna wiele szkół o charakterze zarówno ogólnokształcącym jak i zawodowym program nauczania był nieco inny¹²². Kandydatów do tego zgromadzenia przyjmowano po małej maturze. Po złożeniu pierwszej profesji zakonnej młodzieńcy podczas studiów filozoficznych przerabiali jednocześnie materiał z wyższych klas gimnazjum i w ten sposób przygotowywali się do złożenia egzaminu dojrzałości.¹²³ Z tego też względu kurs filozofii przedłużono do lat trzech¹²⁴. Po zdaniu matury klerycy salezjańscy odbywali kilkuletnią praktykę wychowawczą zwaną

¹²¹ Różnica między prowadzeniem Małego Seminarium przez Saletynów a Misjonarzami polegała więc na tym, że ci pierwsi w ramach Małego Seminarium zajmowali się wyłącznie przedmiotami gimnazjalnymi, choć sama nauka była o rok krótsza niż u misjonarzy. Por. Jamioł P.: *Apostoł Pięknej Pani z La Salette. Życie i działalność ks. dra Tadeusza Ptaka MS (1905-1986)*. Trzcianka 2000, s. 17-19, 29-38.

¹²² Bardzo dokładnie system nauczania salezjańskiego omawia w swojej pracy doktorskiej ks. dr Waldemar Żurek SDB. Por. Żurek W.: *Salezjańskie szkolnictwo ponadpodstawowe w Polsce 1900-1963. Rozwój i organizacja*. Lublin 1996.

¹²³ Można tu dostrzec pewne podobieństwo do systemu misjonarskiego, ale nie do końca. U misjonarzy chłopcy również po czwartej klasie wstępowali do nowicjatu, jednocześnie przerabiając materiał z piątej i szóstej klasy. Po ukończeniu zaś nowicjatu kontynuowali gimnazjum w klasie siódmej i ósmej nie łącząc go jednak z filozofią jak miało to miejsce u salezjanów.

¹²⁴ Żurek W., j.w., s. 67-68 i nn.

asystencją. Po jej ukończeniu dopiero podejmowali dalsze studia teologiczne¹²⁵.

¹²⁵ Por. Żurek W.: *Żwirowisko oświęcimskie. Męczeństwo Polskich Salezjanów*. Lublin 2000, s. 111-115.